

คอลัมน์ "จากท่าพระจันทร์ถึงสนามหลวง"

ผู้จัดการรายวัน ฉบับวันศุกร์ที่ 23 ตุลาคม 2535

บนเส้นทางไปสู่วัฒนธรรมทุนนิยมเสรีประชาธิปไตย

รังสรรค์ ธนะพรพันธุ์

วัฒนธรรมทุนนิยมเสรีประชาธิปไตยก่อเกิดจากอุดมการณ์ทุนนิยมผสมผสานกับ อุดมการณ์ประชาธิปไตย ในขณะที่อุดมการณ์ทุนนิยมก่อให้เกิดวัฒนธรรมปัจเจกชนนิยม (individualism) ความเชื่อเรื่องเสรีภาพ การส่งเสริมการแข่งขัน และการยอมรับกรรมสิทธิ์ในทรัพย์สินส่วนบุคคล อุดมการณ์ประชาธิปไตยให้ความสำคัญแก่เรื่องสิทธิ เสรีภาพ ความเสมอภาค และการมีส่วนร่วมของประชาชนในการกำหนดทางเลือกของสังคมในสังคมตะวันตก โดยเฉพาะอย่างยิ่งในยุคหลังการปฏิวัติอุตสาหกรรม วัฒนธรรมประชาธิปไตยสามารถเติบโตได้ดีในระบบทุนนิยม จนตกผลึกเป็น "วัฒนธรรมทุนนิยมเสรีประชาธิปไตย" แต่เหตุไฉนวัฒนธรรมดังกล่าวนี้ จึงไม่สามารถแผ่ขยายอิทธิพลในสังคมไทยได้?

ทั้งอุดมการณ์ทุนนิยมและอุดมการณ์ประชาธิปไตยล้วนแล้วแต่เป็นสิ่งที่แปลกปลอมของสังคมไทยในเบื้องต้น เพราะระบบความสัมพันธ์ในการผลิตในสังคมไทยแต่โบราณเป็นระบบความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์ (patron-client relationship) กล่าวโดยเฉพาะเจาะจงก็คือ ระบบศักดินา ระบบทุนนิยมเป็นสิ่งที่ตามมาภายหลัง ในทำนองเดียวกับที่วัฒนธรรมอำนาจนิยมครอบงำสังคมการเมืองไทยก่อนที่วัฒนธรรมประชาธิปไตยจะแทรกตัวเข้ามาเป็นเวลาช้านาน การผนวกเข้ากันระหว่างวัฒนธรรมอำนาจนิยมกับระบบความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์ก่อให้เกิด "วัฒนธรรมอำนาจนิยมอุปถัมภ์"

วัฒนธรรมอำนาจนิยมอุปถัมภ์เป็นวัฒนธรรมที่ครอบงำสังคมไทยมาแต่โบราณ ภายหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครองในเดือนมิถุนายน 2475 วัฒนธรรมอำนาจนิยมเริ่มถูกท้าทายโดยวัฒนธรรมประชาธิปไตย แต่เนื่องจากหน่อแห่งวัฒนธรรมประชาธิปไตยไม่เติบโต แข็งแกร่ง การท้าทายดังกล่าวนี้จึงไร้ประสิทธิผลจนกระทั่งถึงปี 2516 วัฒนธรรมประชาธิปไตยจึงเริ่มขยายตัว การที่วัฒนธรรมอำนาจนิยมยังคงครอบงำสังคมไทยหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง ปี 2475 อยู่ได้นั้น ยังผลให้ระบอบการเมืองการปกครองมีลักษณะเป็นเผด็จการ/คณาธิปไตย หรืออย่างดีที่สุดก็เป็นเพียง "ประชาธิปไตยครึ่งใบ" ในขณะที่วัฒนธรรมอำนาจนิยมยังกล้าแข็ง การกระจายอำนาจออกจากส่วนกลาง (decentralization) ทั้งทางด้าน

การเมืองการปกครองและด้านเศรษฐกิจเป็นเรื่องที่เป็นไปไม่ได้ เสียงของประชาชนจะยังคงเป็นเสียงนกเสียงกาต่อไป ในขณะที่เสียงของผู้มีอำนาจกลับกลายเป็นเสียงสวรรค์ การครอบงำของวัฒนธรรมอำนาจนิยมทำให้กระบวนการตัดสินใจในการบริหารราชการแผ่นดินเป็นกระบวนการที่สั่งการจากเบื้องบนสู่เบื้องล่าง (top-down process) และเป็นกระบวนการที่ก่อประโยชน์ของประชาชนในเขตเมืองมากกว่าประชาชนในชนบท (urban bias)

เมื่อเกิดการเปลี่ยนแปลงการปกครองปี 2475 นั้น พลังเศรษฐกิจทุนนิยมยังไม่เติบโตใหญ่กล้าแข็ง ระบบเศรษฐกิจไทยยังมีลักษณะเป็นระบบศักดินาอยู่มาก แม้ว่าคณะราษฎรจะพยายามปลดปล่อยพันธนาการของระบบศักดินา แต่ก็ประสบผลสำเร็จไม่มากนัก ระบบความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์ยังคงมีอิทธิพลในปริมนทลทางเศรษฐกิจและสังคม ในขณะที่วัฒนธรรมอำนาจนิยมครอบงำสังคมการเมืองไทย การผนวกเข้าด้วยกันระหว่างวัฒนธรรมอำนาจนิยมกับระบบความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์ ประกอบกับความต้องการสร้างฐานอำนาจทางเศรษฐกิจของชนชั้นปกครองใหม่ อันได้แก่คณะราษฎรก่อนการรัฐประหารปี 2490 และผู้นำฝ่ายทหารหลังการรัฐประหารปี 2490 ทำให้มีการใช้อำนาจทางการเมืองในการแสวงหาส่วนเกินทางเศรษฐกิจอย่างแพร่หลาย ไม่เพียงแต่การยึดรัฐวิสาหกิจและธนาคารพาณิชย์เป็นฐานผลประโยชน์เท่านั้น หากทว่า ยังมีการใช้ทรัพยากรของแผ่นดินไปในทางที่ก่อประโยชน์ของผู้ทรงอำนาจและบริวารอีกด้วย พ่อค่านายทุนพากันเข้าไปสวมมิกัดดีผู้นำทางการเมืองกลุ่มต่างๆภายใต้ระบบความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์ ในขณะที่พ่อค่านักธุรกิจ ต้องส่ง "ส่วย" ให้แก่ผู้นำทางการเมืองต้นสังกัดเพื่อเป็นการแสดงความสวมมิกัดดี ผู้ทรงอำนาจทางการเมืองก็จะให้การปกป้องคุ้มครองในยามที่มีปัญหาเกี่ยวกับเจ้าหน้าที่ของรัฐหรือกลุ่มผลประโยชน์อื่นๆ และที่สำคัญยิ่งก็คือ การให้อภิสิทธิ์และอำนาจผูกขาดในการประกอบการทางเศรษฐกิจ และการใช้อำนาจรัฐโอบอุ้มช่วยเหลือในยามที่ธุรกิจประสบปัญหาในการประกอบการ ธุรกิจจำนวนมากเติบโตใหญ่ขึ้นมาได้ด้วยระบบการอุปถัมภ์ทางการเมืองดังกล่าวนี้ วัฒนธรรมทางเศรษฐกิจการเมืองในสังคมไทยจึงค่อยๆแปรเปลี่ยนจาก "วัฒนธรรมอำนาจนิยมอุปถัมภ์" มาเป็น "วัฒนธรรมทุนนิยมอภิสิทธิ์"

พลังเศรษฐกิจทุนนิยม ซึ่งเติบโตอย่างรวดเร็วในช่วงหลังสงครามโลกครั้งที่สองสามารถซึมซับวัฒนธรรมอำนาจนิยม และได้ประโยชน์จากระบบความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์อย่างมาก ด้วยเหตุดังนั้น กลุ่มพ่อค่านายทุนจึงมิได้มีบทบาทในการต่อต้านหรือแม้แต่ขัดเกลาวัฒนธรรมอำนาจนิยม เพื่อให้วัฒนธรรมประชาธิปไตยเจริญเติบโตในสังคมไทยได้ เมื่อวัฒนธรรมอำนาจนิยมผสมผสานกับระบบทุนนิยมก็ก่อให้เกิดระบบทุนนิยมอภิสิทธิ์ ซึ่งก่อประโยชน์เฉพาะแต่กลุ่มพ่อค่านายทุนที่ใกล้ชิดผู้ทรงอำนาจทางการเมือง อีกทั้งยังทำให้การประกอบการในระบบเศรษฐกิจไทยไร้ประสิทธิภาพอีกด้วย อุตสาหกรรมหรือภาคเศรษฐกิจที่ถูกครอบงำด้วยวัฒนธรรม

ทุนนิยมอภิสิทธิ์ยิ่งมากเพียงใด ประสิทธิภาพการผลิตก็ยิ่งต่ำลงมากเพียงนั้น เมื่อระบบเศรษฐกิจไทยยังมีการเปิดประเทศไม่มาก วัฒนธรรมทุนนิยมอภิสิทธิ์จะดำรงอิทธิพลอยู่ได้ แต่เมื่อระบบเศรษฐกิจไทยมีการเปิดประเทศมากขึ้น ย่อมมีความจำเป็นที่จะต้องมีการปรับปรุงประสิทธิภาพการผลิตเพื่อให้สามารถแข่งขันในตลาดโลกได้ การปรับเปลี่ยนยุทธศาสตร์การพัฒนาอุตสาหกรรม จากการเน้นการผลิตเพื่อทดแทนการนำเข้า (import substitution) มาเป็นการผลิตเพื่อการส่งออก (export promotion) นับตั้งแต่ปี 2515 เป็นต้นมา ยังผลให้ชนชั้นผู้ประกอบการ (entrepreneur) ขยายตัวอย่างรวดเร็ว การแข่งขันในตลาดโลก ซึ่งกดดันให้มีการปรับปรุงประสิทธิภาพการผลิต มีส่วนสร้างแรงกดดันในการสลายวัฒนธรรมอำนาจนิยมอุปถัมภ์และวัฒนธรรมทุนนิยมอภิสิทธิ์ เพื่อให้ระบบทุนนิยมเสรีเข้ามาแทนที่ระบบทุนนิยมอภิสิทธิ์ ทั้งนี้เพราะเหตุว่า การประกอบการภายใต้วัฒนธรรมทุนนิยมอภิสิทธิ์ไม่เพียงแต่จะทำให้มีการแข่งขันที่ไม่เป็นธรรมเท่านั้น หากทว่ายังทำให้ต้นทุนการผลิตสูงกว่าที่ควรจะเป็นอีกด้วย เนื่องเพราะผู้ประกอบการต้องส่ง "ส่วย" ให้แก่ผู้ทรงอำนาจทางการเมือง สำหรับผู้ประกอบการในบางอุตสาหกรรม การเข้าถึงผู้ทรงอำนาจทางการเมืองอาจเสียต้นทุนสูงเกินกว่าที่จะรับภาระได้ หากระบบทุนนิยมเสรีเข้ามาแทนที่ระบบทุนนิยมอภิสิทธิ์ ผู้ประกอบการจะสามารถลดทอนการส่ง "ส่วย" หรือลดต้นทุนทางการเมืองได้ ภายใต้วัฒนธรรมอำนาจนิยมอุปถัมภ์และวัฒนธรรมทุนนิยมอภิสิทธิ์ ผู้ประกอบการต้องจ่ายทั้งต้นทุนทางเศรษฐกิจและต้นทุนทางการเมือง เพื่อให้ธุรกิจดำรงอยู่ได้ แต่ภายใต้วัฒนธรรมทุนนิยมเสรีประชาธิปไตย ผู้ประกอบการสามารถลดต้นทุนการประกอบการในส่วนที่เป็นต้นทุนทางการเมืองได้ แม้จะไม่สามารถขจัดต้นทุนทางการเมืองให้หมดไปก็ตาม

ภายหลังจากที่เกิดวิกฤตการณ์น้ำมันครั้งที่สองในปี 2522 สังคมทุนนิยมโลกเผชิญกับภาวะเศรษฐกิจถดถอยอย่างรุนแรงและยืดเยื้อ ประเทศมหาอำนาจเก่า โดยเฉพาะอย่างยิ่งสหรัฐอเมริกาและประชาคมยุโรป ต่างดำเนินนโยบายการกีดกันการค้าสมัยใหม่ (New Protectionism) สภาพการณ์ทางเศรษฐกิจระหว่างประเทศดังกล่าวนี้มีผลกดดันให้รัฐบาลไทยต้องหันเหสยามรัฐนาวาไปสู่แนวทางเศรษฐกิจเสรีนิยม เพื่อแลกเปลี่ยนกับการผ่อนคลายการกีดกันการค้าของกลุ่มประเทศมหาอำนาจ ยุทธศาสตร์การพัฒนาอุตสาหกรรมเพื่อการส่งออกเมื่อผนวกกับการลดการปกป้องคุ้มครองอุตสาหกรรมภายในประเทศ และการปลดปล่อยพันธนาการแห่งการผูกขาดในหลายต่อหลายอุตสาหกรรมมีส่วนกดดันให้ผู้ประกอบการไทยจำต้องเลือกระบบทุนนิยมเสรีทดแทนระบบทุนนิยมอภิสิทธิ์ เพราะประเทศที่ดำรงไว้ซึ่งระบบทุนนิยมอภิสิทธิ์ล้วนแล้วแต่ถูกลดข้อได้จากรวมประเทศมหาอำนาจเก่าทั้งสิ้น

อนึ่ง น่าสังเกตว่า การขับเคลื่อนวัฒนธรรมทุนนิยมเสรีประชาธิปไตยเข้ามาแทนที่วัฒนธรรมทุนนิยมอภิสิทธิ์หรือทุนนิยมอุปถัมภ์นี้ (ดูตาราง) มาจากกลุ่มผู้ประกอบการสมัยใหม่ซึ่งมีความต้องการวัฒนธรรมประชาธิปไตยด้วย ทั้งนี้ปรากฏว่า ผู้ประกอบการสมัยใหม่จำนวนมากได้ซึมซับวัฒนธรรมประชาธิปไตยจากการที่มีโอกาสศึกษาต่อในอารยประเทศ อย่างไรก็ตามกลุ่มทุนที่เติบโตใหญ่มาด้วยระบบการอุปถัมภ์ทางการเมือง ยังคงถูกครอบงำโดยวัฒนธรรมทุนนิยมอภิสิทธิ์ต่อไป และกลุ่มทุนเหล่านี้เองที่มีบทบาทสำคัญในการขัดขวางต่อต้านการปรับเปลี่ยนนโยบายเศรษฐกิจไปสู่แนวทางเสรีนิยม

เมื่อระบบเศรษฐกิจไทยเริ่มใช้ยุทธศาสตร์การพัฒนาอุตสาหกรรมเพื่อการส่งออกในปี 2515 นั้น เป็นช่วงเวลาเดียวกับที่พลังประชาธิปไตยกำลังเติบโตใหญ่ ในขณะที่พลังเศรษฐกิจทุนนิยมกำลังหันเหจากระบบทุนนิยมอภิสิทธิ์ไปสู่ระบบทุนนิยมเสรี พลังประชาธิปไตยก็กำลังเผยแพร่วัฒนธรรมประชาธิปไตย โดยที่ก่อนหน้านั้น วัฒนธรรมประชาธิปไตยได้ผนวกเข้าไปกับระบบความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์ จนก่อให้เกิด "วัฒนธรรมประชาธิปไตยอุปถัมภ์" ซึ่งมีส่วนผลักดันให้มีการสร้างความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์ในตลาดการเมืองทุกระดับ พร้อมทั้งผลักดันให้มีการแสวงหาส่วนเกินทางเศรษฐกิจเพื่อหล่อเลี้ยงความสัมพันธ์ดังกล่าวนี้ด้วย ระบบประชาธิปไตยในสังคมการเมืองไทยจึงมีรูปลักษณ์อันบิดเบี้ยวไปจากระบบที่เป็นอยู่ในสังคมตะวันตก หากพิจารณาในปริมณฑลของสังคมการเมืองไทยแล้ว ยังไม่มีวิวัฒนาการที่วัฒนธรรมทุนนิยมเสรีประชาธิปไตยจะเข้ามาแทนที่วัฒนธรรมประชาธิปไตยอุปถัมภ์ (ดูตาราง) ในภาคประชาชนแม้วัฒนธรรมประชาธิปไตยจะแผ่ขยายอย่างรวดเร็ว แต่สังคมชนบทยังไม่สามารถสลัดหลุดจากระบบความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์ได้ ประชาชนในชนบทแม้จะมีได้ประโยชน์จากระบบทุนนิยมอภิสิทธิ์ แต่ก็มองระบบทุนนิยมเสรีด้วยความหวาดระแวง เพราะไม่แน่ใจว่า ระบบทุนนิยมเสรีจะเป็นประโยชน์ต่อภาคชนบทหรือไม่

กล่าวโดยสรุปก็คือ ในภาคธุรกิจเอกชน มีความขัดแย้งระหว่างกลุ่มผู้ประกอบการสมัยใหม่ ซึ่งต้องการให้วัฒนธรรมทุนนิยมเสรีประชาธิปไตยเข้าไปแทนที่วัฒนธรรมทุนนิยมอุปถัมภ์กับกลุ่มผู้ประกอบการเก่า ซึ่งติดอยู่ในหล่มของวัฒนธรรมอำนาจนิยมอุปถัมภ์ และมีความต้องการธำรงไว้ซึ่งวัฒนธรรมทุนนิยมอุปถัมภ์ต่อไป ในภาคประชาชน วัฒนธรรมประชาธิปไตยกำลังแย่งชิงอิทธิพลกับวัฒนธรรมอำนาจนิยม แต่สายตาคอนหวาดระแวงที่มีต่อระบบทุนนิยม ทำให้วัฒนธรรมประชาธิปไตยไม่สามารถผนวกเข้ากับวัฒนธรรมทุนนิยมจนเป็นเนื้อเดียวกันได้

ในช่วงหัวเลี้ยวหัวต่อของสังคมที่วัฒนธรรมอำนาจนิยมอุปถัมภ์กำลังปะทะกับวัฒนธรรมทุนนิยมเสรีประชาธิปไตยนี้ แรงเสียดสีจากการปะทะย่อมส่งผลกระทบต่อในปริมณฑลทั้งทางการเมือง สังคม และเศรษฐกิจอย่างมีอาจหลีกเลี่ยงได้

ตารางที่ 1

รูปแบบวัฒนธรรมในสังคมไทย

ความสัมพันธ์ในการผลิต	วัฒนธรรมอำนาจนิยม	วัฒนธรรมประชาธิปไตย
ระบบความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์	A	B
ระบบทุนนิยม	C	D

หมายเหตุ

A = วัฒนธรรมอำนาจนิยมอุปถัมภ์

B = วัฒนธรรมประชาธิปไตยอุปถัมภ์

C = วัฒนธรรมทุนนิยมอภิสิทธิ์

D = วัฒนธรรมทุนนิยมเสรีประชาธิปไตย